

Amersfoort Vestingstad

| Cor van den Braber, Max Cramer, Ton Reichgelt, Francien Snieder

Overzichtscatalogus Amersfoort Vestingstad

Tekst: Max Cramer

COLOFON

Het katern Amersfoort Vestingstad verschijnt als onderdeel van het Amersfoort Magazine, special Open Monumentendag 2004.

Jaargang 7,
Special OMD – september 2004

Productie / Realisatie
Uitgeverij Educom BV
R.P.H. Diederiks, uitgever
Postbus 25296
3000 HG Rotterdam
Telefoon: 010 – 425 65 44
Telefax: 010 – 425 72 25
E-mail: info@uitgeverijeducom.nl
Internet: www.uitgeverijeducom.nl

Hoofd- en eindredactie
Robert Diederiks
Max Cramer

Met bijdragen van
Cor van den Braber
Max Cramer
Ton Reichgelt
Francien Snieder

Met dank aan
Museum Flehite,
Gerard Raven en Karlijn Berends
Utrechts Archief

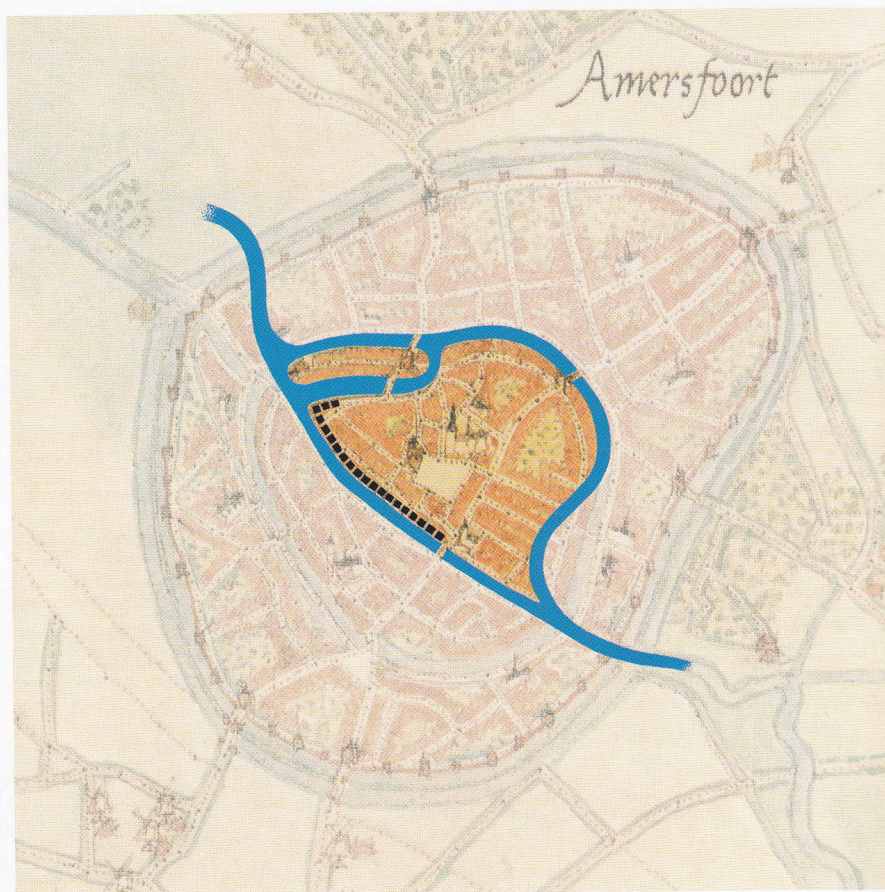
Afbeelding pagina 15
Tekening Kamperbinnenpoort, 1729, A. de Haan
Museum Flehite, inv. nr. 1000-964

Literatuur
Cor van den Braber, *Gezicht op Amersfoort* van Matthias Withoos, Amersfoort 2003
Ayolt Brongers, *Historische encyclopedie van Amersfoort*, Amersfoort 1998.
Sandra Hovens, 'Amersfoort monumentale vestingstad', in *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie* nr 43, september 1995.

© september 2004
Uitgeverij Educom BV
ISSN 1387-570

Afbeelding 1: Hofstede in de 12de eeuw, aangegeven op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560.

Afbeelding 2: Stedelijke bewoning in de 13de eeuw, aan de zuidwestzijde begrensd door de Korte- en Langegracht.

De stadsmuren van Amersfoort

Een stad ontstaat op een plaats waar handel zich concentreert, waar kooplieden zich vestigen en waar zij hun handelsgoederen moeten opslaan. Door deze bedrijvigheden worden tevens ambachtslieden met hun werkplaatsen aangetrokken. Zo'n plaats moet verdedigd worden tegen plundersaars en daarom bouwt men een wal, een muur en graaft men een gracht.

De meeste middeleeuwse steden waren versterkt. Een ommuring is zelfs één van de wezenlijke kenmerken van een stad. Kreeg een nederzetting stadsrechten, dan verwierf de plaats tegelijkertijd het recht verdedigingswerken aan te leggen.

Zo kon men ongewenste vreemdelingen buiten de stad houden. Het bood niet alleen de stedelingen en hun bezit een veilige plek, maar ook de boerenbevolking uit de omgeving kon hier de wijk nemen.

| Tekst Francien Snieder, stadsarcheoloog van de gemeente Amersfoort

Prestedelijke versterkingen in Amersfoort

Al bestonden er veel eerder steden zoals Maastricht, Utrecht en Deventer, stadsvorming op grotere schaal komt in de Lage Landen pas op gang tegen het eind van de 12de eeuw. In de 13de eeuw komt deze ontwikkeling tot volle wasdom en ontstaan tientallen steden. Zo ook aan de Eem: op een plaats waar verschillende beken samen komen en in één bedding verder stromen. Hier bevindt zich dan al een voorde, een doorwaadbare plaats, door de rivier (Eem/Amer). Op deze plek worden handelsgoederen overgeslagen, van grotere schepen op kleinere of op karren en omgekeerd. De bisschop van Utrecht had het strategisch belang van deze plek al onderkend, toen hij hier, waarschijnlijk in de eerste helft van de 12de eeuw, een hofstede stichtte. De Gelderse Vallei werd toen ontgonnen en de hofstede te Amersfoort was het bestuurscentrum van waaruit de ontginning werd georganiseerd. De hofstede was tevens de plaats waar de goederen, de opbrengsten van het land, werden verzameld. (Afb. 1) Dit complex, waar een schout in dienst van de bisschop huisde, heeft een verdediging gehad. De resten hiervan zijn teruggevonden bij archeologisch onderzoek. Van een wal (met palissaden) of muur, is niets teruggevonden, maar wel van een gracht. Deze was in de 12de eeuw gegraven aan de zuidzijde van de Sint Joriskerk en nog tegen het eind van die zelfde eeuw dichtgeraakt door een overstroming. De hofstede bevond zich hoogstwaarschijnlijk ter plaatse van de huidige kerk, op een natuurlijke zandige hoogte. Aan de noordzijde, ter plaatse van de huidige Groenmarkt, was in die tijd ook een verdediging;

een niet gegraven maar natuurlijk water.

Aan de zuidkant van de latere stad hadden zich vanaf de 11de eeuw al enkele boeren gevestigd. Hun boerderijen bouwden ze op het hogere land op de laatste uitloper van de stuwwal, maar dichtbij het lagere stroomgebied van de Eem. Bij opgravingen op het Mooierplein, waar nu het Drakennest is, zijn twee boerderijen gevonden die daar vanaf de eerste helft van de 11de eeuw tot circa 1200 stonden.

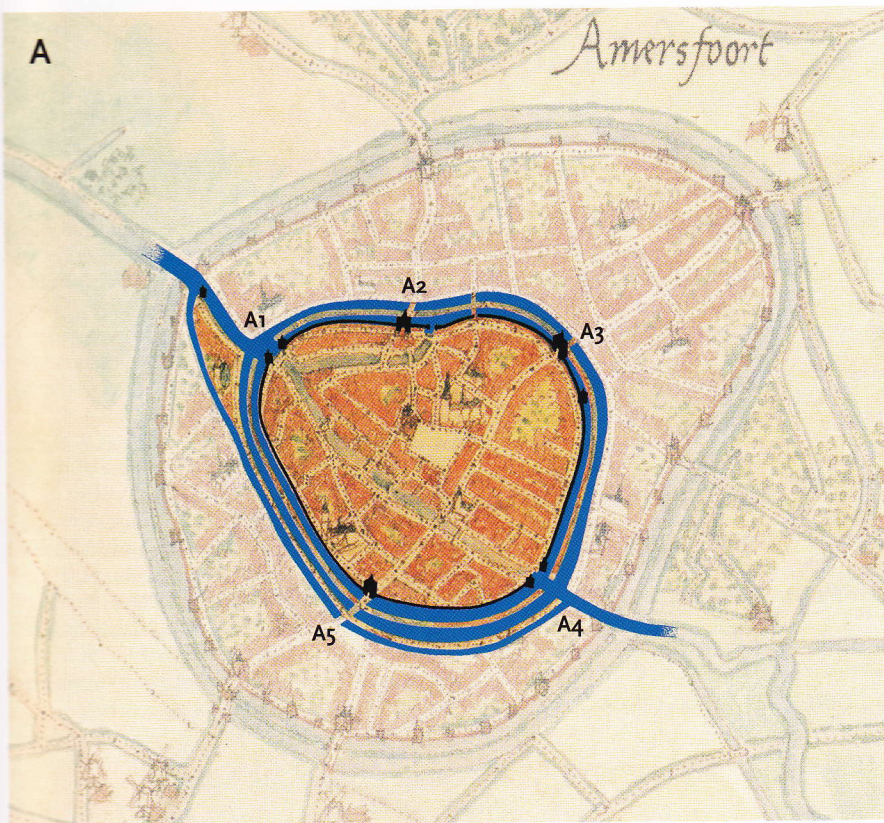
Dichtbij de hofstede vestigden zich kooplieden en handwerkslieden. Zij bouwden hun huizen op de kleine zandige hoogtes in het natte, lage gebied bij de rivier. De vroegste tekenen van stedelijke bewoning zijn opgegraven ten westen van de Hof, tussen Havik en Krommestraat. Om het gebied bewoonbaar te maken en te vrijwaren van overstromingen, greep men al in een vroeg stadium in de waterhuishouding van het gebied in. De eerste grootscheepse ingreep was het graven van de Kortegracht. Dit zal al kort na 1200 hebben plaatsgevonden en diende twee doelen. Ten eerste werd de afstroom van het water, dat uit het zuiden en oosten het Amersfoorts gebied regelmatig onder water zette, versneld. In plaats van de wijde bocht te maken, de natuurlijke meander die nu nog herkenbaar is in het noordoostelijk deel van de Zuidsingel, de Weverssingel en het Havik, kon het water rechtstreeks het gebied in westelijke richting verlaten. Ter plaatse van de Langegracht waren al vochtige omstandigheden, daar heeft men de natuur alleen een handje geholpen, maar de Kortegracht is gegraven door een tamelijk hoog terrein. Het tweede belangrijke effect van de ingreep was van strategisch belang. Het water

sloot zo aan de zuidkant de prille stedelijke nederzetting af en vormde daar een verdediging. Aan de noordkant was er nog steeds het water van de juist genoemde meander: een natuurlijke barrière. Of er bij de zuidelijke gracht ook een wal hoorde, is niet bekend. Deze zou zich dan moeten bevinden onder de zuidelijke bebouwing van de Krommestraat. (Afb. 2) Ten tijde van de stadsrechtverlening aan Amersfoort in 1259 bestond er waarschijnlijk wel een verdediging rond de toenmalige stad, want in de stadsrechttoorkonde wordt Amersfoort omschreven als een oppidum. Dit duidt op een versterking in welke vorm dan ook. Het zou een aarden wal ter plaatse van de Krommestraat kunnen zijn, waarop deze typering sloeg. Een stenen muur in die periode mag niet verwacht worden, want stenen stadsmuren worden pas in de 14de eeuw gebruikelijk in onze streken.

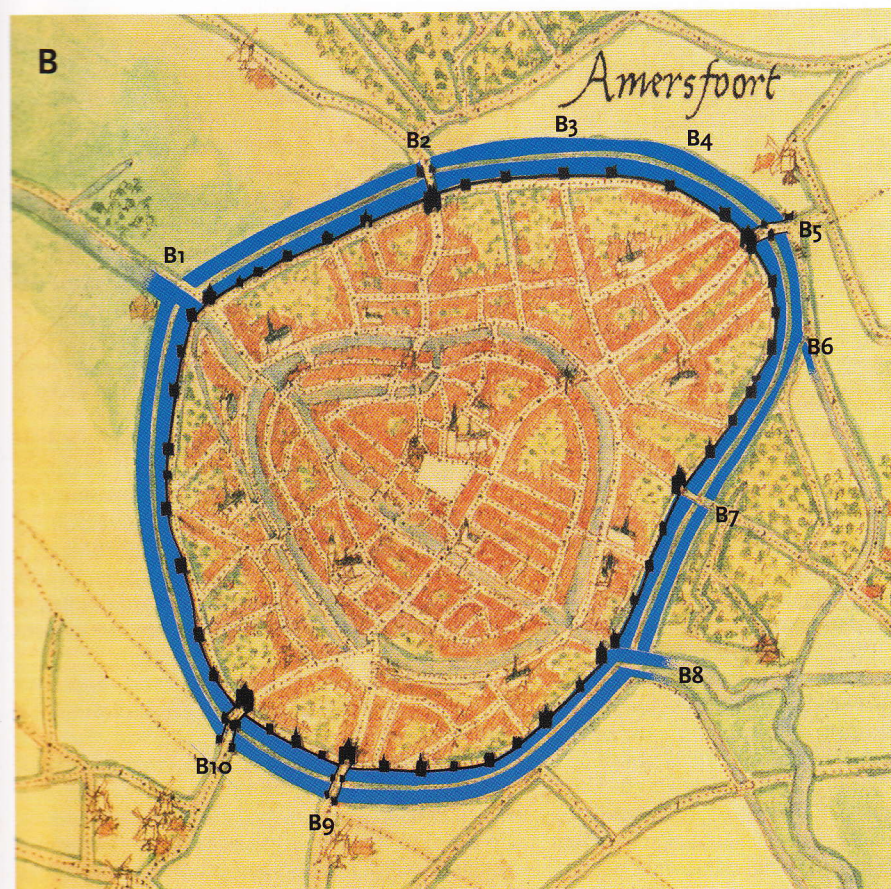
De eerste stadsmuur, wanneer gebouwd?

Na de stadsrechtverlening komt de ontwikkeling van Amersfoort in een stroomversnelling. In het gebied ten westen van de Hof worden steeds meer huizen gebouwd en ook ten zuiden hiervan komt de eerste stedelijke bewoning op gang. Het stedelijk areaal groeit en tegelijkertijd de behoefte dit te verdedigen. Hoe dit aangepakt is, weten we niet. Er zijn nauwelijks of geen geschreven bronnen uit die tijd, maar archeologisch onderzoek heeft hierover wel enig licht laten schijnen en hierdoor weten we iets over het uiterlijk, ligging en datering van deze muur. Een historisch feit, dat weliswaar niet veel onthult over een al dan niet bestaande versterking, kan in dit verband genoemd: onder bevel van de graaf van Gelre wordt Amersfoort in 1274 belegerd en verwoest. Als er toen al sprake van verdedigingswerken was, voldeed deze niet aan de eisen. (Afb. 3)

De eerste stadsmuur is nog steeds in het huidige stratenpatroon te herkennen. Dat komt doordat na afbraak, op de plek van de muur, huizen - de muurhuizen - zijn gebouwd. Het tracé van de muur volgt de straat met de naam Muurhuizen (oost-, noord- en westzijde) en vervolgens de Breesstraat en de Krankeledenstraat (zuidzijde). In de muur bevonden zich, voor zover we weten, drie landpoorten en twee waterpoorten. De ommuring omsloot een bijna rond - appelvormig om precies te zijn - gebied, dat een doorsnede van ongeveer 500 meter had. De muur is opgebouwd uit bakstenen met een formaat van 27 tot 29 centimeter. Dit laatste is een belangrijk detail, want het zegt wat over de datering. Het formaat van bakstenen wordt namelijk vanaf het midden van de 13de eeuw, toen er voor het eerst op grote schaal bakstenen werden gebruikt, steeds kleiner, naarmate de eeuwen verstrijken. Zodoende kan, met enige voorzichtigheid een baksteen aan zijn formaat

Afbeelding 3: Eerste stadsmuur, circa 1300, met: 1. Waterpoort aan einde Langegracht, 2. Havickerpoort, 3. Viepoort, 4. Waterpoort bij Tinnenburg, 5. Rode Torenpoort.

Afbeelding 4: Tweede stadsmuur, circa 1380-1450, met: 1. Koppelpoort, 2. Bloemendalse Buitenpoort, 3. Coninckspoort, 4. Stadsmuur St. Annastraat, 5. Kamperbuitenpoort, 6. Stadsmuur Plantsoen-Oost, 7. St. Andriespoort, 8. Monnikendam, 9. Slijkpoort, 10. Utrechtsepoort.

gedateerd worden.

Van de drie landpoorten, die bij de vroegste stadsmuur behoorden, zijn bakstenen gevonden: van de Havickerpoort (Bloemendalse binnenpoort) in het noorden, van de Viepoort (Kamperbinnenpoort) en van de Rodetorenpoort. De laatste twee sloten aan het begin en het eind de Langestraat af. De aangetroffen bakstenen hadden een veel groter formaat dan de stenen van de muur zelf, waar ook fragmenten van teruggevonden zijn bij archeologisch onderzoek. De poorten blijken te zijn opgebouwd van stenen die gemiddeld 32 centimeter lang waren. Deze grote bakstenen kunnen gedateerd worden in de tweede helft van de 13de eeuw en de conclusie dat de poorten toen al zijn gebouwd kan voorzichtig worden getrokken. Het is mogelijk dat zich tussen de poorten een niet-stenen verdediging bevond. Misschien was het een haag van doornige struiken, want van een aarden wal of palissaden wand is nooit iets teruggevonden bij archeologisch onderzoek onder de stadsmuur.

Het is natuurlijk ook gewoon een logische aanpak dat men bij de bouw van de stadsverdediging begint bij de poorten, want hier moest het inkomend verkeer gecontroleerd en tegengehouden kunnen worden.

De poorten van de eerste stadsmuur | De vroegste vermeldingen van de drie genoemde poorten stammen uit de late 14de eeuw (1378, 1381 en 1388), maar zoals gezegd moeten ze ruim 100 jaar daarvoor al zijn gebouwd.

In eerste aanleg zijn de landpoorten alledrie torenachtige gebouwen geweest in lijn liggend met de muur. Op de vroege stadsplattegronden van Braun & Hogenberg (1588), Blaeu (1649) en Janssionius/De Wit (1657) staat de Havickertoren afgebeeld. Hierop afgaand was het een zware, vierkante toren met onderdoorgang. Tot ver in de 17de eeuw staat de toren er dus nog. In die tijd droeg het gebouw al lang de naam Bloemendalse binnenpoort. De Rodetorenpoort was in 1560, toen Jacob van Deventer de plattegrond van de stad tekende, al afgebroken. De Viepoort staat er nu nog steeds, maar in geheel gewijzigde gedaante en met een andere naam: de Kamperbinnenpoort. De torenachtige poort is in een latere fase, in de 15de eeuw waarschijnlijk, voorzien van een voorpoort, die bestond uit twee achthoekige torentjes met daartussen een poort. Deze was waarschijnlijk gebouwd op de singel (strook grond) tussen twee verdedigingsgrachten in. De nu nog bewaarde restanten maakten deel uit van deze toevoeging. Met deze poort was de binnengracht verdedigd; de buitenste gracht kreeg ook een versterking, deze is geheel verdwenen.

Naast de drie landpoorten waren er ook twee waterpoorten. Een versterking bevond zich waar het water aan de oostkant de stad binnenkomt bij de Kortegracht, tussen Tinnenburg (Muurhuizen nr.25) en Rommelenburg (afgebroken, nu staat hier een pand uit 1902, Muurhuizen 23). In 1414 was deze waterpoort er nog; in dat jaar werd Tinnenburg, gelegen naast 'onser stat waterpoorte', verkocht. Ook aan de westkant van de stad, zal de toegang tot de stad via de rivier versterkt zijn geweest. Bij werkzaamheden

>> lees verder op pagina 20

A3. Viepoort / Kamperbinnenpoort

De Kamperbinnenpoort is één van de weinige overgebleven delen van de eerste stadsmuur. Oude benamingen zijn Viepoort of Martenspoort. Door deze poort werd vee naar buiten gelaten om te grazen op het land dat aan de Sint Maartens-abdij te Utrecht behoorde, vandaar deze benamingen. Oorspronkelijk was het een eenvoudige rechthoekige poort. Na de bouw van de Kamppoort verloor de Kamperbinnenpoort zijn militaire functie. De hoofdboog werd in de eerste helft van de 16de eeuw afgebroken, waardoor thans alleen nog de later op de Singel gebouwde voorpoort resteert. Dit bouwwerk bestaat uit twee achtkantige torens, die door een boog en weergang met elkaar zijn verbonden. In 1827 werd dit tussenlid gesloopt; tussen 1931 en 1933 werd de poort echter weer hersteld. De poort bezit een mezekouw, een gemetselde uitkraging boven de poort met werpgaten voor hete pek en kokende olie waarmee aanvallers werden geweerd.

Aquarel, 1780, naar een
tekening van Jordanus Hoorn

Gewassen tekening, 1729, L.P.
Serrurier naar C. Pronk

Utrechts Am

Stadsplattegrond
Braun en
Hogenberg, 1588

vervolg van pagina 18

in de jaren zeventig van de vorige eeuw voor een aanbouw van Museum Flehite is zwaar muurwerk waargenomen. Het werd toen geïnterpreteerd als restant van een waterpoort, behorend bij de eerste stadsmuur.

In het tracé van de eerste stadsmuur tussen de Muurhuizen staat de Plompetoren. Het is aantrekkelijk deze toren als onderdeel van de eerste stadsmuur te zien, maar het lijkt een latere toevoeging (late 14de eeuw?) te zijn. De onderdoorgang in de toren is pas bij de restauratie in 1942 aangebracht. De toren wordt ook wel Gevangentoren of Dieventoren genoemd, omdat deze lange tijd als gevangenis in gebruik is geweest.

De andere torentjes die nu nog tegen de Muurhuizen prijken hebben de functie van traptorentje en behoren tot de bouwphase van de veelal 16de-eeuwse huizen.

Naast de grote toegangspoorten waren er ook kleine poortjes. Bij archeologisch onderzoek onder Muurhuizen 179 is een smalle doorgang door de eerste stadsmuur gevonden. Het zal

een vluchtpoortje zijn geweest. Het ligt precies in het verlengde van de Kerkstraat en geeft achter de muur toegang tot de Spieringsteeg, van oorsprong een pad dat naar tuinderijen of industrieterreinen leidde. Dit soort kleine uitvalspoortjes, ook wel 'poterne' genoemd, is geen onbekend verschijnsel. Een ophaalbrug over de gracht kon 's avonds en in tijden van gevaar worden opgehaald.

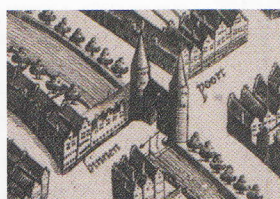
De muur | Rond 1300 begint men met de bouw van de muur zelf. Op verschillende plaatsen is de muur bij archeologisch onderzoek opgegraven. In sommige gevallen waren alleen de onderste steenlagen bewaard en soms vormden die nog steeds de fundering van de huidige voorgevel van de Muurhuizen, soms was latere bebouwing zo ingrijpend dat er van een stadsmuur niets meer over was. Op een gedeelte van het tracé lag de muur niet ter plaatse van de voorgevel van de latere huizen. Dit was in de Krankeledenstraat, waar het bij de nrs. 22 en 24 waargenomen is. Hier lag de stadsmuur zes meter achter de

latere rooilijn van de huizen. De muur was niet zo erg dik, hetgeen voor het geschut uit die tijd niet nodig was. Op funderingsniveau was de breedte 90 cm en bovengronds 70 cm. Bij de Krankeledenstraat is de muur tot een hoogte van zo'n drie meter boven het toenmalige maaiveld bewaard gebleven, maar hoe hoog hij werkelijk was weten we niet zeker. De in de buitengevel van Tinnenburg bewaarde bogen van de weergang kunnen wel een idee hiervan geven: ongeveer zeven meter.

De gracht | Direct achter de muur lag de gracht. Op sommige plaatsen werd deze gevormd door een natuurlijke waterloop, zoals de Weverssingel. Op de meeste plaatsen moest deze echter worden gegraven, vooral aan de zuidkant van de stad was de natuurlijke bodem hoog en dus droog. Er heeft rond 1300 heel veel grondverzet plaatsgevonden. Niet alleen de verdedigingsgracht werd gegraven, maar ook het Spui en de Nieuwe Eem heeft men in die periode aangelegd. Deze laatste diende om

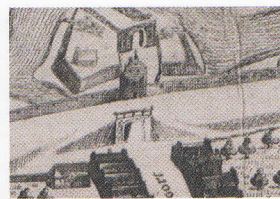
A2

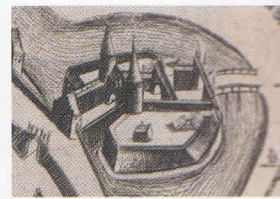
A3

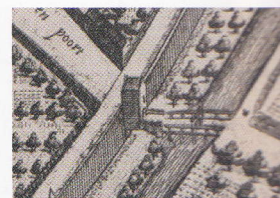
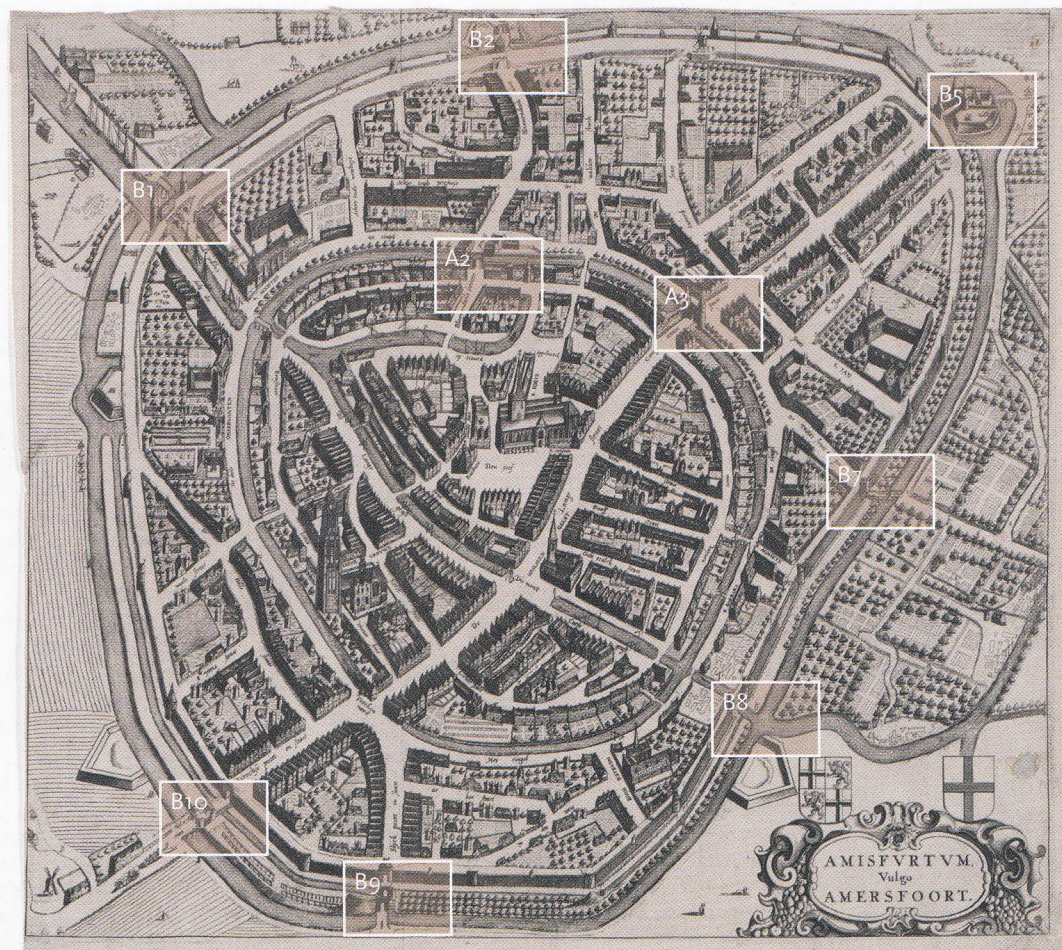
B1

B2

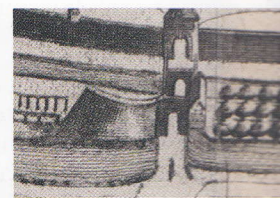
B5

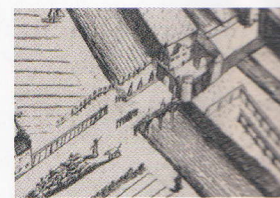
B7

B8

B9

B10

Stadspoorten uit Janssonius 1657

de bereikbaarheid over het water te verbeteren, omdat de Oude Eem hiertoe niet voldeed. Dit was een smal, ondiep en kronkelend riviertje, waarover de schepen moeilijk de stad konden bereiken. De grachten van de stadsmuur hadden naast hun verdedigende functie ook een rol in de waterhuishouding. De afwatering naar buiten toe werd er door verbeterd, want ongewenst water kon sneller geloosd. Een bijkomend voordeel van het graven van de nieuwe grachten en waterwegen, was de grond die daarbij vrijkwam. Deze werd benut om het bewoonbaar areaal te vergroten. De nattere en drassige terreinen hoogde men er mee op, waardoor deze geschikt voor bewoning werden. Juist in de 13de en 14de eeuw zijn enorme ophogingspakketten aangebracht.

Van de gracht van de eerste stadsmuur is nog bijna de gehele loop intact; alleen het Zand, in de late Middeleeuwen Sint Aagtingsingel geheten, heeft men gedempt. Dit moet gedaan zijn eind 16de of eerste helft 17de eeuw, want op de kaart van Blaeu (1649) staan er bomen op het Zand.

Toen de verdedigingsgracht nog in functie was, was deze zeker twee keer zo breed als nu. Op de kaart van Jacob van Deventer uit 1560 is de gracht van de eerste omwalling aan de zuid- en westzijde dubbel getekend. Is dit een restant van een dubbele gracht met een singel in het midden?

Een dubbele gracht is uit defensief oogpunt veel beter, omdat het belegeraars moeilijker maakt de muur via het water te bereiken.

De tweede stadsmuur, bloei in de 14de eeuw

De groei en bloei van de stad, deed het stadsbestuur omstreeks 1380 besluiten een tweede stadsmuur te bouwen. In die bloeiperiode, dus in de 14de eeuw, vestigden zich nieuwe stedelingen en ook een aantal boeren in de nabijheid van de stad. Opgravingen tonen dat de boerderijen vaak weer na een of enkele generaties verdwijnen, om plaats te maken voor de oprukkende stad. Soms zijn boerderijen

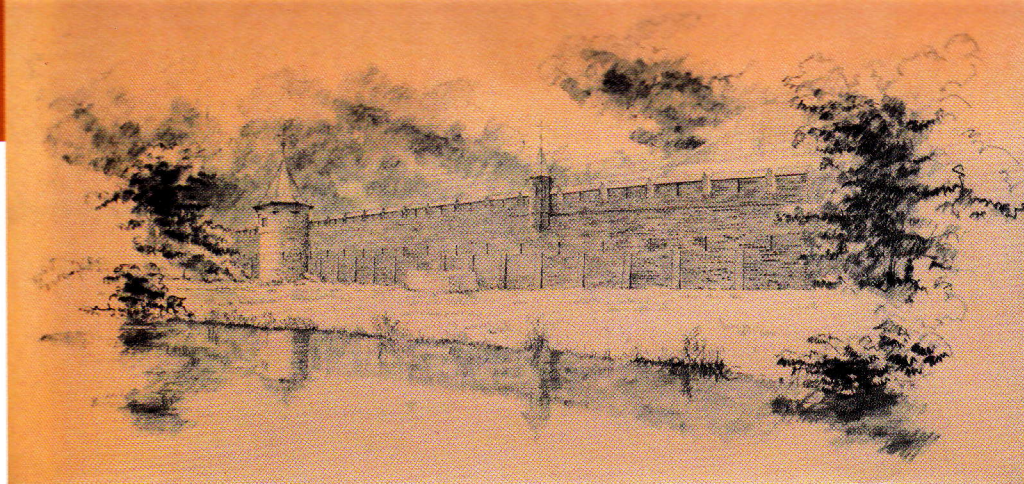
gewoon binnen de stadsmuren in bedrijf gebleven. (Afb. 4)

Aan de noordzijde van de stad begon men te bouwen. Wat was de reden dat men juist hier startte en waarom is de uitbreiding aan deze kant van de stad zo veel ruimer dan elders?

Een mogelijkheid is dat het hier een belangrijke land- en tuinbouwgebied betrof, de voorraadschuur van de stad, die men binnen de bescherming van de stadsmuur wilde brengen. Dit gebied had de naam 'de Pothof' en dit zou in verband met de betekenis van voorraad kunnen worden gebracht ('het oppotten').

Op stadsplattegronden uit de 16de en 17de eeuw staan hier bijzonder veel hooimijten getekend en ook moestuinen en boomgaarden. De agrarische component is dan nog duidelijk aanwezig.

Wanneer hier stedelijke bebouwing ontstaat is niet precies te zeggen. De Kamp, voortzetting van de Langestraat en beide onderdeel van een belangrijke route naar het noordoosten, zal waarschijnlijk betrekkelijk vroeg bebouwd zijn geweest. Al tijdens de bouw van de tweede

Muur Achter de Kamp
Tekening Cor van den Braber

stadsmuur bleek de gehele onderneming te hoog gegrepen voor de stad. De groei en bloei die Amersfoort in de 14de eeuw kende, lijkt al in de 15de eeuw te stagneren. Het reusachtige karwei van de bouw van deze muur met al haar torens en poorten kon slechts met heel veel inspanning volbracht worden. Het lijkt of Amersfoort een te grote broek had aangetrokken, een broek die zelfs tot het einde 19de eeuw bleef passen.

Het uiterlijk van de tweede stadsmuur kennen we veel beter, dan dat van de eerste. Op 16de- en 17de-eeuwse stadsplattegronden is de tweede muur afgebeeld met al haar torens, poorten en bolwerken. Langs de Sint Annastraat, tussen Coninck- en Pothstraatstraat, staat nog een stuk muur met enkele torens overeind. Na zeventig jaar bouwen was in 1451 de tweede muur gesloten. De eerste stadsmuur is toen niet direct opgegeven. Vanaf ongeveer 1500 begint het stadsbestuur met het uitgeven van grond grenzend aan de eerste muur, dan worden de muurhuizen gebouwd, hoewel het nog geruime tijd duurt eer alle grond aan deze binnenste schil volledig bebouwd is. De muurhuizen die dus met hun voorgevel in veel gevallen op de eerste stadsmuur gefundeerd zijn, staan op gedempte grond ter plaatse van de binnenste gracht.

Poorten en torens | Het lijkt logisch dat ook bij deze muur de bouw van de poorten de eerste werkzaamheden waren. Hiertussen werd aanvankelijk een aarden wal opgeworpen met grond uit de gracht. Bij de uitleg van de stad werden de poorten naar buiten gezet, waarbij de plaats werd bepaald door wegen en waterlopen. In deze muur gaven vijf landpoorten toegang tot de stad en was er een waterpoort en een gecombineerde land- en waterpoort. Monnikendam was de vervanger van de poort bij Tinnenburg en de Koppelpoort verving de poort die waarschijnlijk ter plaatse van Flehite stond. De Bloemendalse poort verdedigde de noordelijke toegang en verving de Havickerpoort, de Kamppoort stond aan het eind van de Kamp en verving de Viepoort; aan de zuidzijde van de stad kwamen twee poorten in de plaats van de Rodetorenpoort: de Utrechtsepoort en de Slijkpoort. Nieuw is de poort waar de Heiligenbergerweg de stad binnenkomt, hier bouwde men de Sint Andriespoort. Tussen de poorten bevonden zich 22 halfronde uitspringende muurtorens, van waaruit de muur onder vuur kon worden gehouden, en 24 halverwege de muur uitkragende arkeltorentjes, die als wachtposten dienst deden. De poorten hebben in de loop der eeuwen vele aanpassingen, zoals voorpoorten en bastions, gekregen. De waterpoorten konden

worden afgesloten door een valdeur. Behalve een defensieve functie speelde de afsluiting ook een rol in de waterhuishouding van de stad. Dit was bij de Koppelpoort het geval, maar waarschijnlijk niet bij Monnikendam. Bij hoog water in de Eem kon men de deuren geheel sluiten. De valdeur sloot aan op een houten vloer onder de waterpoort.

Muur en gracht | Evenals bij de eerste muur, was er aan de stadszijde een op bogen rustende weergang. Aan de veldzijde werd de muur op sommige plaatsen geschraagd door steunberen. De dikte was ongeveer 80 cm en de hoogte 7 m. Het geheel was gefundeerd op spaarbogen, een wijze van bouwen met ondergrondse bogen en poeren, die werd toegepast om stenen uit te sparen. Dit was een nieuwe methode, want de fundering van de eerste muur bestond nog uit doorlopend muurwerk. Ook deze stadsmuur had een dubbele gracht met een singel ertussen.

Aanpassingen aan de tweede stadsmuur, eerste maatregelen | Door de toename van de vuurkracht voldeed de stadsmuur betrekkelijk kort na voltooiing al niet meer. In 1561 begint men daarom met het aanaarden van de binnenzijde van de muur. Hierdoor werden de bogen van de weergang geheel aan het zicht onttrokken. Waarschijnlijk waren in die tijd de poorten al voorzien van barbacans (voorpoorten) met stenen boogbruggen over beide grachten.

Ontwerpen van Van Alckmaer | Naar advies van de beroemde vestingbouwkundige Adriaen van Alckmaer (1541-1620) werd de stadsverdediging tegen het eind van de 16de eeuw opnieuw gemoderniseerd. Pas in 1613 werd de buitenste verdedigingsgracht verbreed, nadat in 1594 de binnenste gracht gedempt was. Bastions werden aangelegd ter plaatse van de Bloemendalse buitenpoort en de Kamperbuitenpoort en het Davidsbolwerk werd opgeworpen.

Verval en verlies van defensieve functie | In de loop van de 17de en 18de eeuw raakt de stadsmuur in verval. De verdediging was niet bestand tegen aanvallen van vijandelijke troepen. Torens werden bij belegeringen kapot geschoten en niet hersteld. In 1633 werden de arkeltorentjes afgebroken, want door hun gewicht begon de muur naar buiten te hellen. Om de burgers ter wille te zijn, zodat zij zonder omwegen hun buiten de muur gelegen tuinderijen konden bereiken, werden op diverse plaatsen poortjes gemaakt. In 1645 kreeg een drapier toestemming voor het maken van het Pispootje, achter het Sint Aagtenklooster om de met urine bewerkte wol op een vlot in de

stadsgracht te kunnen spoelen. In 1646 werd het Heren- of Schoolpoortje (tussen Monnikendam en Andriespoort) door de muur gebroken, opdat men sneller naar het Bleekerseiland kon gaan. In 1658 maakte men een poort aan het einde van de Coninckstraat, zodat de boeren uit de stad direct naar hun hooibergen tussen Bloemendalse buitenpoort en Kamperbuitenpoort konden gaan. In deze periode begint men ook de stadswallen en bastions te beplanten. Deze ontwikkeling zette zich voort in de 18de eeuw, toen zelfs wandelpaden werden aangelegd op en naast de verdedigingswerken. Begin 18de eeuw kreeg de Joodse gemeente een terrein aan de noordwestkant van de Bloemendalsebuitenpoort, op het bolwerk tussen muur en gracht, ter beschikking voor de aanleg van een begraafplaats.

Het slechten van de muur en aanleg van de plantsoenen | In de 19de eeuw heeft de muur haar militaire betekenis geheel verloren. De afbraak zette toen echt door: poorten en grote delen muur werden afgebroken. Van Lunteren en Zocher legden mooie plantsoenen aan op de plaats van de voormalige verdedigingswerken. Op de wallen genoot men voortaan van de Zondagse wandeling. Op het Davidsbolwerk werd een begraafplaats gesticht. Door ingrijpen van Koning Willem II werden niet alle vestingwerken afgebroken. Mede gesteund door de inzet van de Oudheidkundige Vereniging Flehite werden van de sloop gered: de beide waterpoorten, Koppelpoort en Monnikendam, de voorpoort van de Kamperbinnenpoort en een stukje muur langs de Sint Annastraat. In de jaren vijftig van de 20ste eeuw is van de restanten van Amersfoorts verdedigingswerken nog wat verdwenen. Zoals in zoveel steden bleek de verdedigingsgracht een uitgelezen plaats voor een rondweg. Om het westelijke en zuidoostelijke deel van de binnenstad werd de Stadsring aangelegd, waartoe de stadsbuitengracht moest gedempt.

Reconstructie van de tweede stadsmuur | Toen bij het bouwrijp maken van de Beestenmarkt funderingen van de tweede stadsmuur tevoorschijn kwamen, nam de gemeente het besluit deze restanten niet weg te breken. Enkele jaren later zijn deze zelfs boven het maaiveld opgebouwd. Tevens is in die tijd, naar een reconstructie door Cor van den Braber, toenmalig hoofd van bureau Monumentenzorg, een deel van de muur opgebouwd. De gereconstrueerde stadsmuur met weergang, muur- en arkeltorens staat langs het Plantsoen Oost, tussen Kamp en Achter de Kamp.

Literatuur

- Braber, C. van den "Van stadsmuur naar wandeling" Flehite 14, nr.4 de. 1982
Halbertsma, H. Zeven eeuwen Amersfoort, 1959
Hovens, S. "Historie en ontwikkeling van de verdedigingswerken rond Amersfoort" Nieuwsblad Monumentenzorg en archeologie nr.43, sept. 1995
Renaud, J en G. van der Mark, "Middeleeuws Amersfoort, enige notities over zijn versterkingen en woonhuizen" Bulletin K.N.O.B. 12, 1959 Muur Achter de Kamp

Kopergravure, 1725, situatie
omstreeks 1660, A. Rademaker

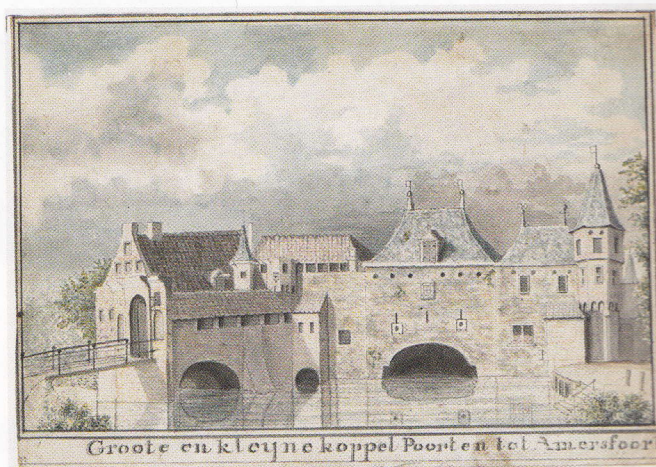
B1. Koppelpoort

Nadat het stadsbestuur van Amersfoort in 1380 besloot om het stedelijk gebied door middel van een geheel nieuwe ommuring te vergroten, werd aan de noordzijde in 1425 gestart met de bouw van de Koppelpoort. Het middelste deel, de waterpoort, bezit nog het oorspronkelijke takelmechaniek, waarmee het balkenschot, dat diende om de opening boven het water af te sluiten, op en neer kon worden bewogen. Nadat plannen tot afbraak ter nauwer nood konden worden voorkomen, werd de Koppelpoort in 1886 ingrijpend gerestaureerd. Hierbij waren stadsarchitect W.H. Kam en rijksbouwmeester Dr. P.J.H. Cuypers betrokken. Uit die tijd stammen de kantelen en de gereconstrueerde mezekouw. Tussen 1996 en 1998 werd de poort opnieuw gerestaureerd, waarbij de muurplanten zoveel mogelijk werden ontzien. Deze aanpak kreeg internationale waardering door de toekenning van de Europa Nostra Award.

*De KOPPEL POORT te Amersfoort, aen de Rivier de Eem
die onder de nevens geplaatsten overwelfden boog in, en door de
stadt vloeit, volgens hare gedaente in den Jare 1640.*

Aquarel, 1770, E. Grolman

Groote en kleine Koppel Poorten tot Amersfoort

Gravure naar tekening Jan Weissenbruch,
1861 door I.S. Weissenbruch

Gravure, uitgave door
J. Schuitemaker, Purmerend

B2. Bloemendalse buitenpoort

Deze poort werd gebouwd ter plaatse van de doorgang naar de Bloemendalsestraat, bij de uitleg van de stad tussen 1380 en 1450. De poort bood toegang vanaf de stad tot de weg naar Hoogland. Het betrof een rechthoekige toren met voorpoort op de Singel. Eind 16de eeuw werd de poort omgeven door een bastion. Dit bolwerk was met een vaste houten brug met het land buiten de stad verbonden. Op het bastion stond aan het begin van de brug een houten boog met schoren. Op het bolwerk werd in 1700 de Joodse Begraafplaats aangelegd. De poort werd in het tweede kwart van de 19de eeuw gesloopt en vervangen door een hek en het thans nog aanwezige accijnshuis.

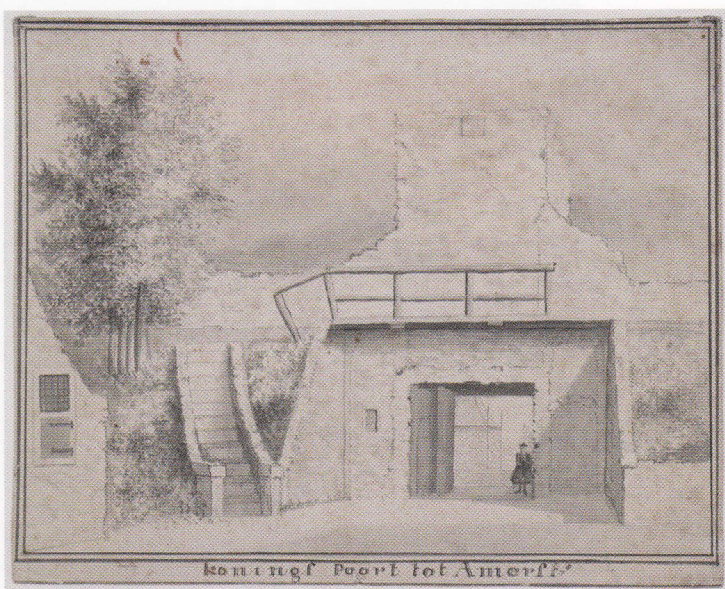
Gewassen tekening,
1730, L.P. Serrurier

Oost-indische inkt, 1777,
Jordanus Hoorn

Museum Flehite, inv. nr. 1000-974

Utrechts Archief, inv. nr. UA 356

Oost-indische inkt,
18de eeuw,

B3. Coninckspoort

Aan het eind van de Coninckstraat werd in 1658 een extra doorgang in de stadsmuur aangebracht om de veehouders binnen de stad de mogelijkheid te geven hun hooi rechtstreeks te betrekken van de hooibergen, die hier aan de buitenzijde van de stadsmuur stonden. De poort werd in het tweede kwart van de 19de eeuw gesloopt tezamen met grote delen van de stadsmuur.

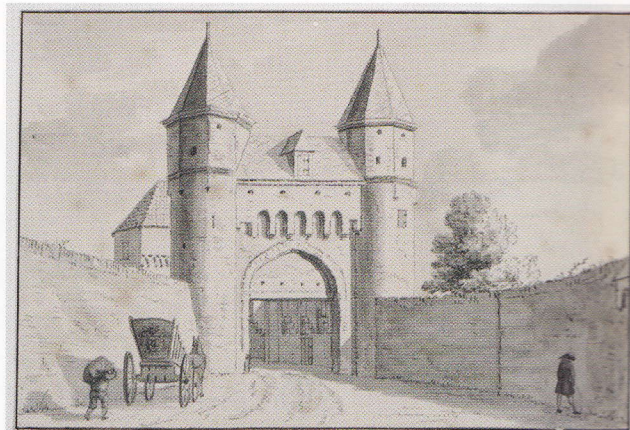
Pen over potlood, later
ingekleurd en zwarte pen,
ca. 1730, Abraham de Haan

B5. Kamppoort of Kamberbuitenpoort

Op de drukke kruising bevond zich nog tot het begin van de 19de eeuw een stadspoort, gevormd door een rechthoekige toren met een voorpoort. Aan het eind van de 16de eeuw werd deze poort omgeven door een bastion naar ontwerp van de Nederlandse vestingbouwer Adriaen Anthonisz. van Alckmaer. In 1838 werd dit geheel gesloopt.

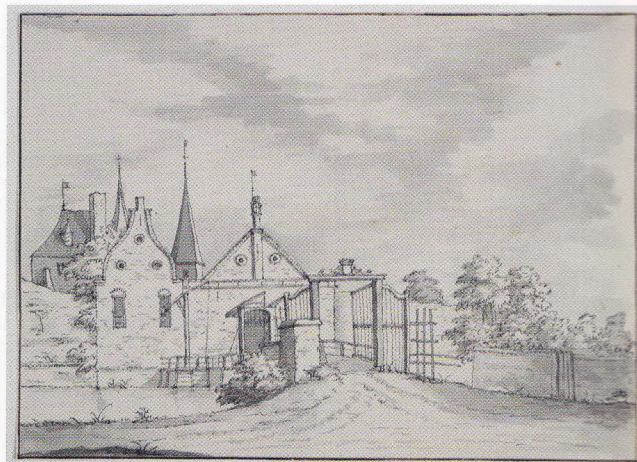
Gewassen tekening,
1729, L.P. Serrurier
naar C. Pronk

Aquarel, 1823

Gewassen tekening,
1730 naar toestand
1640, L.P. Serrurier

B4. Stadsmuur met Hooibergen

Aan de buitenzijde van de stadsmuur bij de Sint Annastraat stond vanaf het midden van de 17de eeuw een groot aantal hooibergen. In 1658 werd een extra doorgang in de stadsmuur gemaakt (Coninckspoort), waardoor de eigenaren van de stadsboerderijen gemakkelijker de hooibergen konden bereiken. De stadsplattegronden van de landmeters Slits (1824) en Thomkins (1846) brengen deze situatie nauwkeurig in beeld.

Tekening, Hooibergen bij de Sint-Annastraat, circa 1930, Dirk Boode

Tekening, 1825, Jan Apeldoorn

B6. Stadsmuur Plantsoen Oost

Op de oude funderingen en bestaande restanten werd, na bestudering van oude afbeeldingen, in 1975 een deel van de muur, inclusief een muurtoren, arkeltorentje, kantelen en weergang, herbouwd (zie afb. pag. 22). Het geeft ons thans een uitstekend beeld van de oorspronkelijke middeleeuwse situatie: een schildmuur met kantelen, kijksleuven en moordgaten met daarachter een weergang op tongewelven, waaronder zich opnieuw kijksleuven bevonden. Iets zuidelijker werden de in 1975 aangetroffen funderingen van de stadsmuur iets opgemetseld. Het betrof hier tweehonderd meter muur met drie torens.

De tekening van Jan Apeldoorn toont een waltoren in de omgeving van de Kamppoort. De afbeelding is niet betrouwbaar; er bestaat namelijk een tweede tekening, waarin de Kamppoort aan de andere zijde van deze waltoren is afgebeeld; blijkbaar ter verfraaiing (zie achterpagina).

Ingekleurde tekening,
begin 18de eeuw,
G. Lamberts

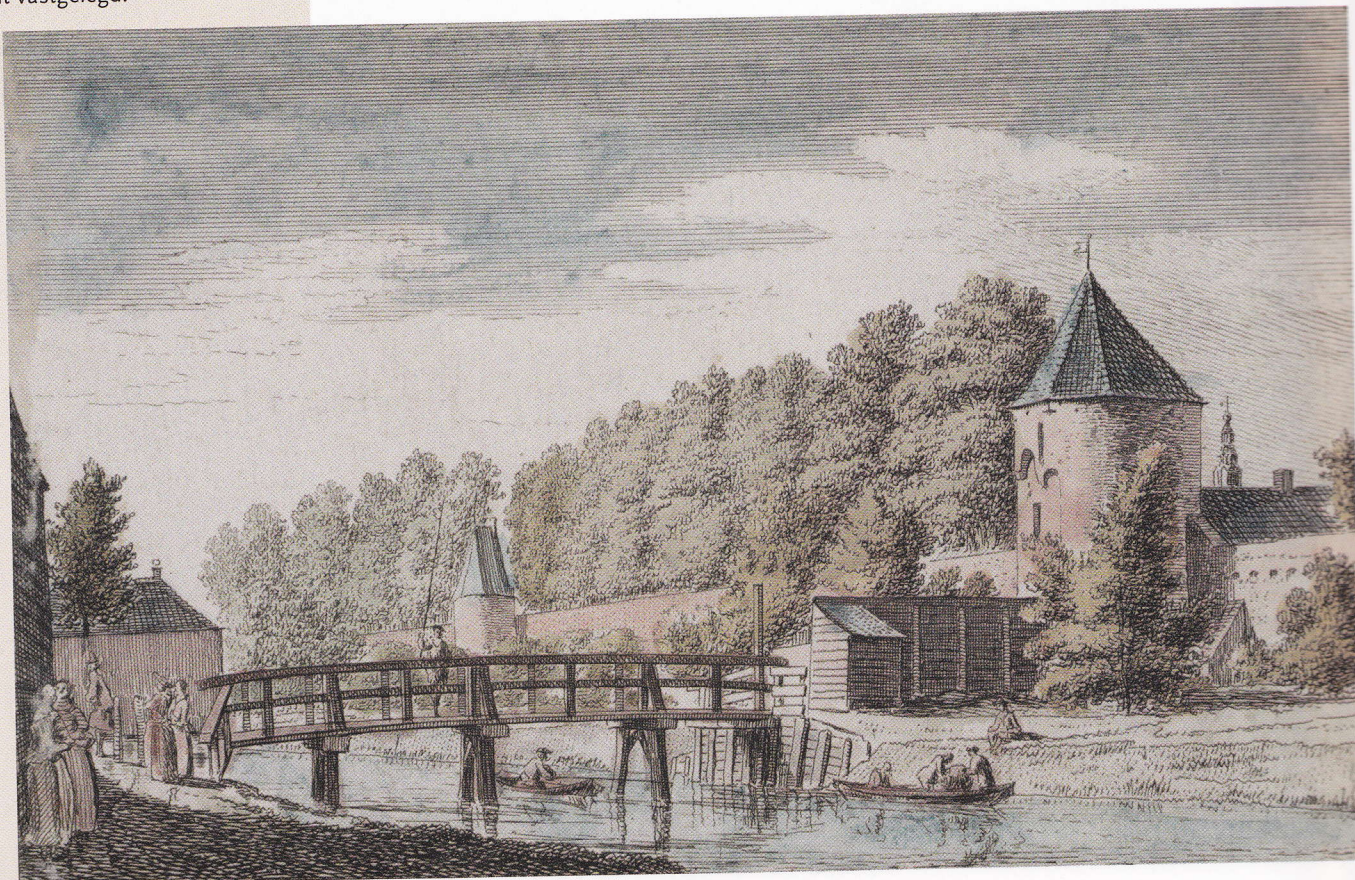

Aquarel, ca. 1800, F.A. Milatz

B7. Sint Andriespoort

Deze poort, bestaande uit een eenvoudige rechthoekige toren met een doorgang, werd tussen 1380 en 1450 gebouwd aan het begin van de Sint Andriesstraat. De naam verwees naar de Sint Andrieskamp of de Sint Andreaskapel, die via een landweggetje vanuit deze poort bereikbaar was. Aan de veldzijde bevond zich aan de westzijde van de toren een huisje met een hoge schoorsteen op de kop. Ook deze poort werd een aantal malen in prent vastgelegd.

Ets, XVIIIc,
H. Spilman

B8. Waterpoort Monnikendam

Met de Koppelpoort is Monnikendam één van de twee overgebleven poorten uit de tweede ommuring. Het betreft een bescheiden waterpoort, waardoor het water, verzameld uit de diverse beken, de stad binnenstroomt. Op de stadsplattegrond uit 1560 is slechts een boogvorm in de stadsmuur zichtbaar, aan beide zijden geflankeerd door een waltoren. Monnikendam werd rond 1425 gebouwd en bestaat uit twee ronde muurtorens, die door een boog met elkaar zijn verbonden. De mogelijkheid om de opening onder de boog af te sluiten is aanwezig geweest. Op de prent uit 1730 is een stenen opbouw getekend waarin vermoedelijk een eenvoudige hijsinstallatie voor het op en neer bewegen van een niet te zwaar hek of schot was ondergebracht. Wellicht was ook hier de functie van verdedigingswerk en regeling van de waterhuishouding gecombineerd. De poort is vermoedelijk genoemd naar de Augustijner monniken, die sinds 1394 op de Sint Andrieskamp huisden. In het begin van de 19de eeuw kreeg deze waterpoort een belangrijke plaats binnen het door tuinarchitect J.D. Zocher jr. in Engelse landschapsstijl ontworpen plantsoen.

Tekening, 18de eeuw, anoniem

Tekening in inkt, 1780, C. Pronk

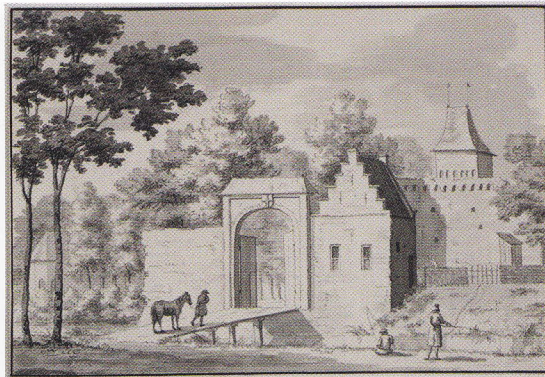

Tekening, 1730, anoniem

B9. Slijkpoort / Arnhemsepoort

De Arnhemsepoort heette vroeger Slijkpoort, een verwijzing naar het drassige karakter van dit deel van de stad; ook wel Leusderpoort genoemd. Aan de stadszijde stond een rechthoekig, torenachtig gebouw bekroond door een hoogopgaand schilddak. Aan de veldzijde werd de poort versterkt door een vooruitgeschoven toegangspoort op de Singel. Deze poort werd tussen 1837 en 1844 gesloopt.

Gewassen pentekening, 1729,
L.P. Serrurier naar C. Pronk

Gewassen tekening, 1821, J.A. Topfer

Tekening, 1794, Warner Horstink

Potloodtekening,
17de eeuw, Jan
van Goyen

B10. Utrechtsepoort

De Utrechtsepoort, ook wel Sint Jorispoort of Sint Joostenpoort genoemd, bevond zich vanaf het begin van de 15de eeuw aan het begin van de Utrechtsestraat. Het bouwwerk bestond uit een rechthoekige poort, ongetwijfeld voorzien van een hoog schilddak en een voorpoort op de singel. Op de kaart van Blaeu is de poort, wellicht door een belegering of brand beschadigd, afgebeeld met een lessenaarsdak. Ook deze poort werd aan het eind van de 16de eeuw van een bastion voorzien. Aan de veldzijde bevond zich een houten poort, met een stadswapen. Vervolgens een ophaalbrug over de buitengracht, waarmee de toegang tot de stad kon worden geblokkeerd. Aan de stadszijde stond de hoofdpoort. In 1835 werd de poort afgebroken en vervangen door een hek. Dit hekwerk werd later verplaatst naar de entree van Park Randenbroek.

Ingekleurde tekening, 18de eeuw, anoniem

Tekening, 18de eeuw, anoniem

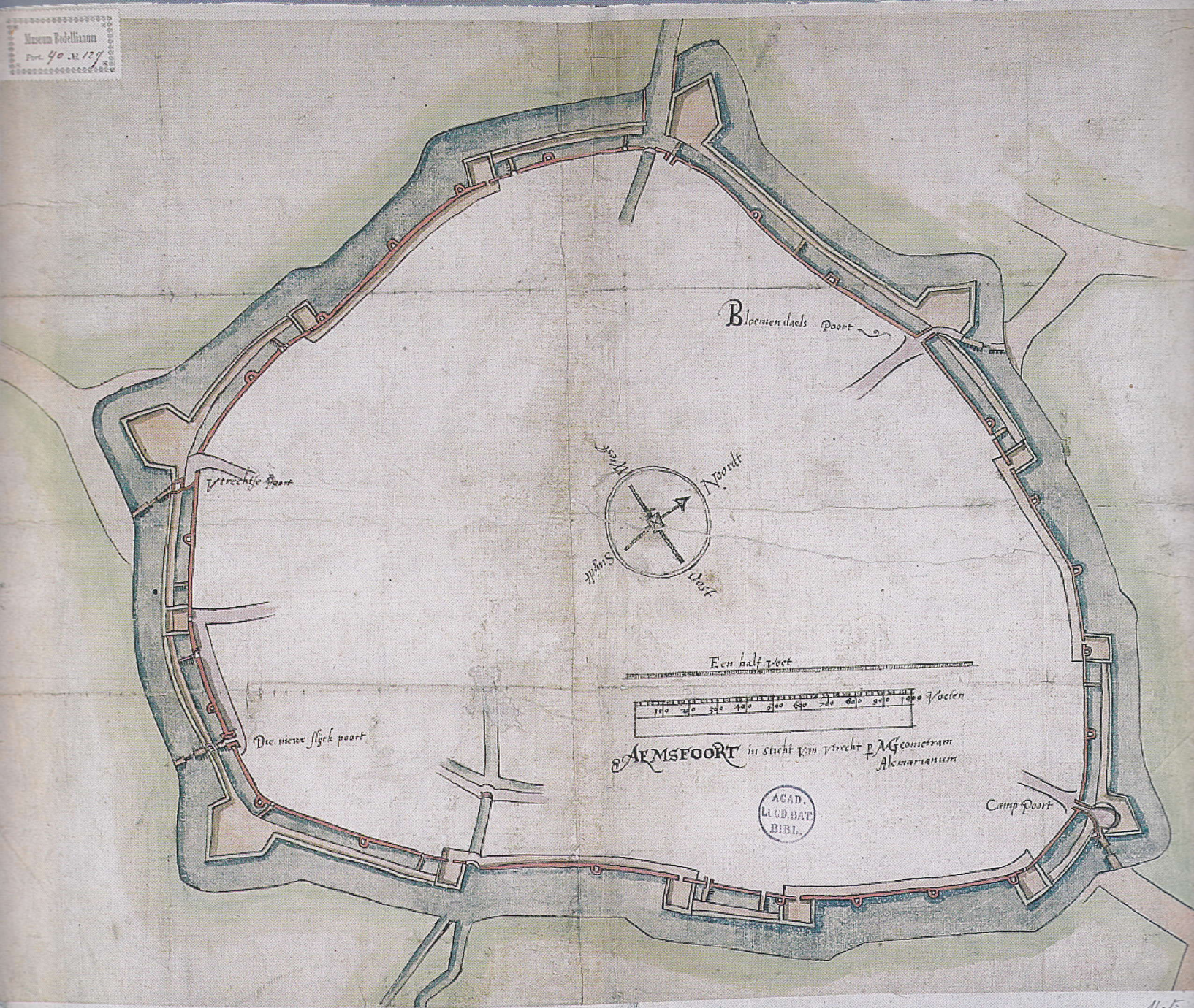

Tekening, 1729, anoniem

Gewassen tekening, 1729 L.P. Serrurier naar C. Pronk

De bolwerken van Adriaen Anthonisz van Alckmaer

Plan A met vijf bolwerken. Universiteits Bibliotheek Leiden.

Aan het eind van de middeleeuwen (1500) bestonden de verdedigingswerken van de stad uit de buitenste ommuring, de stadspoorten, uitspringende muurtorens en arkeltorentjes. De totale aantallen torens die op de drie oudste plattegronden - Van Deventer (1565), Braun & Hogenberg (circa 1580) en Blaeu (1648) - van de stad te zien zijn, verschillen niet zo erg veel. Bij de eerste twee is meestal niet goed te zien of het gewone muurtorens zijn of arkeltorentjes. Blaeu geeft daarentegen dat verschil wel duidelijk aan.

| Tekst Ton Reichgelt, archivaris bij de gemeentelijke archiefdienst Amersfoort

Van 1561-1569 heeft men de stadsmuren aan de binnenkant aangeaard om meer stevigheid aan de stadsmuren te geven¹. Dit was noodzakelijk omdat de stenen stadsmuren vanaf de veertiende eeuw door het gebruik van kanonnen en buskruit veel kwetsbaarder waren geworden. Een mooi voorbeeld hiervan in Amersfoort is de stadsmuur langs de Sint Annastraat, waar de aanaarding bewaard is gebleven. Een nadeel van het aanaarden was dat de muren van binnenuit onder grote druk kwamen te staan. Een oplossing hiervoor was om ook aarde tegen de buitenkant op te werpen. Een bijkomend voordeel was dat hierin de kanonskogels smoorden.

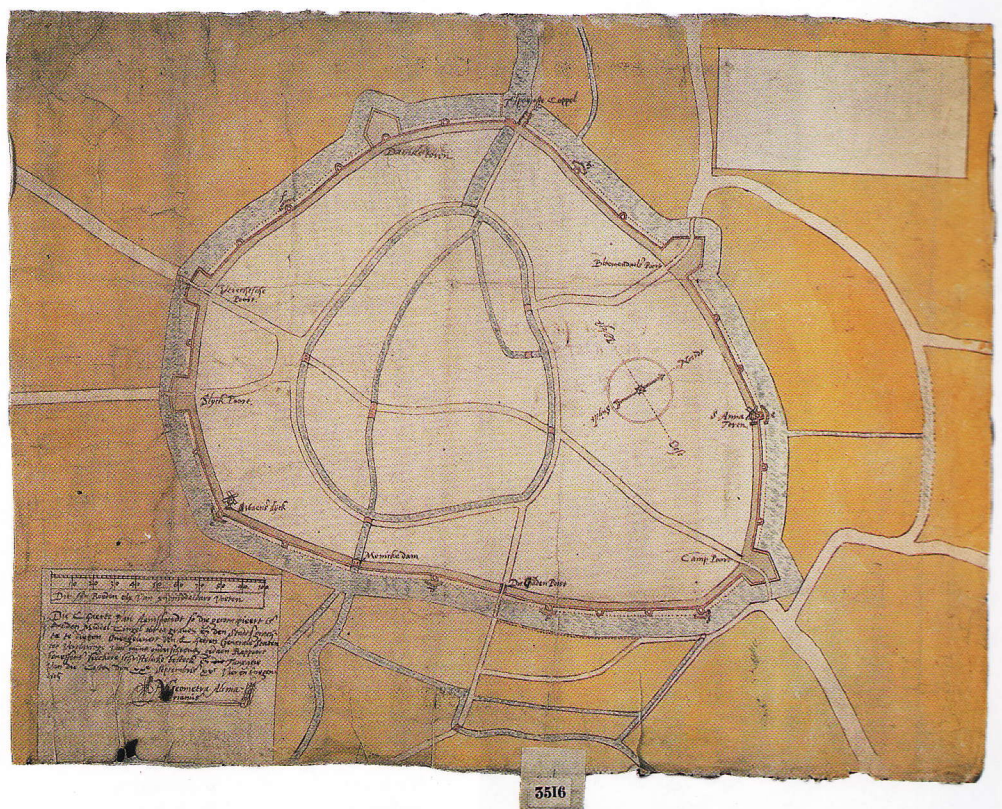
Tijdens de tachtigjarige oorlog (1568-1648) heeft het katholieke stadsbestuur lang gearzeld om partij te kiezen. Maar in 1579 werd de stad, toen een legertje onder Jan van Nassau vanuit Utrecht voor de muren verscheen, gedwongen zich bij de opstand aan te sluiten. De stad was van strategisch belang want de Spanjaarden zaten nog achter de IJssel. Pas in 1591 kwamen de IJsselsteden Zutphen en Deventer in handen van het Staatse leger. De Staten van Utrecht en de Staten Generaal oefenden daarom druk uit op het stadsbestuur van Amersfoort de verdedigingswerken te versterken. In 1583 schreef de vestingbouwer Adriaen Anthonisz van Alcmear, in dienst van de Staten Generaal, een brief in verband met zijn komst om de vestingwerken te inspecteren². Hoe hierop gereageerd is, blijft onduidelijk. In 1584 spoorde de legeroverste Philips van Hohenlohe namens Willem van Oranje de stad nogmaals aan werk te maken van die versterkingen. Hij beloofde tevens zijn best te doen een bijdrage in de kosten te regelen³.

Pas in 1594 werd met de plannen een begin gemaakt. Anthonisz verbleef van 16 tot 23 augustus in de stad en diende een rapport en bestek in bij de Staten-Generaal met twee ontwerpen, een uitgebreide en een minder uitgebreide versie. De Staten besloten: 'gehoort het rapport van Mr. Adriaen, ingenieur, van de gesteltenisse der fortificatie werken van Amersfoort ende gesien het besteck byden selven Mr. Adriaen daer van gemaect, daer mede de begonste werken bestendich souden moegen blijven daer zij anderssints souden instorten

doer die swacke mueren die het gewichte ende tdringen vande aerde niet en cunnen verdragen, is geresolveert dat mits bij die vande stad Amersfoort tot heuren last nemende, bij haer selven ofte tbehulp der provincie van Utrecht de fortificatie werken vande selve stad te maken sulcx als die bij de voers. Mr. Adriaen besteecken ende begroet zijn. Datmen van wegen der generaliteyt daer toe sal assisteren mette de somme van drie duysent guldens eens voordien achsten penning daer omme gedestineert ende haerluyden belaeft, te betalen deen helft vande somme gereet ende dander helft als die werken halff volmaect sullen sijn'. Met andere woorden als de stad overeenkomstig de plannen de

versterkingen uitvoerde kreeg ze een subsidie van 3000 gulden, in twee termijnen te betalen, de eerste helft direct, de andere helft als het werk half af was. Het stadsbestuur ging tenslotte overstag 4.

Naspeuringen naar het rapport en het bestek in de archieven van de Staten-Generaal en de Raad van State in het Den Haag bij het Nationaal Archief hebben niets opgeleverd. Wel zijn de twee bijbehorende tekeningen bewaard gebleven. Het uitgebreide plan A had vijf bastions of bolwerken: bij de Koppelpoort, de Bloemendalse Poort, de Kampspoort, Swaensdijck (bij de Grote Haag) en de Utrechtse Poort⁵. De bolwerken waren vijfhoekige uitbouwen aan de stadsmuur vanwaar de verdedigers de aanvallers die de stadsmuur genaderd waren onder vuur konden nemen, wat vanaf de stadsmuur dan niet meer mogelijk was. (Afb. 1) Het minder uitgebreide plan B voorzag in drie bolwerken, het Davidsbolwerk, bij de Bloemendalse Poort en bij de Kampspoort en zeven uitspringende muurtorens omgewerkt tot kleine bolwerken, aangeduid met de letters a tot en met f.⁶ (Afb. 2) De Utrechtse en Arnhemse Poort behielden hun oude vorm, zij het dat zij evenals een aantal torens werden voorzien van bastions met een meer rechthoekige vorm. Voor een deel van de torens moesten kleinere vijfhoekige bastions komen. De buitenkant van de muur werd nu ook aangeaard volgens de aangegeven stippellijn. De kleine bolwerken zijn niet terug

Plan B met drie bolwerken. Nationaal Archief 's-Gravenhage. Het renvoi links luidt: Die Chaerte van Aemsfoordt so die geconcipteert is om den middel cingel uut te graven ende den stadts grachten te diepen. Overgelevert den E. heeren Generale Staten tot verclaringe van mijne onderschreven gedaen rappoort beneffens seeckere schriftelicke besteck ende die tauxatie van die kosten, den xx^e Septembris xv^e vier ende tnegentich. Bij de schaal staat: Dit sijn Roeden elx van xii middelbare voeten.

Middeleeuws wapentuig

| Tekst en afbeeldingen Cor van den Braber, restauratie-architect, tot 2002 hoofd van het gemeentelijk bureau Monumentenzorg

Muren en belegeringen | In de periode tussen omstreeks 1380 en 1460 werd Amersfoort voorzien van een nieuwe ommuring. Deze bestond, naar het gangbare principe, uit een schildmuur van ongeveer zeven meter hoogte met daarachter een weergang op bogen. De muur was aan de bovenkant afgewerkt met een reeks kantelen. Op regelmatige afstanden werd de muur onderbroken door ronde uitspringende torens, met daartussen wachttorentjes, die als ruiters te paard schrijlings over de muur waren aangebracht.

Op de plaatsen van de uitvalswegen stonden poortgebouwen die in tijden van gevaar, en ook 's nachts, werden gesloten. Bij troebelen kwamen belegeringen voor. Dan verschenen er legers voor de poort, die toegang tot de

stad eisten. Wanneer onderhandelingen geen resultaat hadden hielden de stedelingen de poorten gesloten en volgde er een beleg dat lange tijd kon duren.

Amersfoort werd verschillende keren belegerd. Zo sloeg in 1427, op een tijdstip dat de nieuwe muren nog niet waren voltooid, Filips van Bourgondië zijn bivak voor de stad op. Vergeefs, hij slaagde er na een overigens kortstondige belegering niet in Amersfoort in te nemen. In 1457 had de stad opnieuw, tot tweemaal toe, met een beleg te maken. Deze keer was het de stad Utrecht die, op grond van politieke verwickelingen, verhaal kwam halen. Ook toen kon de stad behouden blijven. In 1543 lukte dat niet, de Gelderse hertog Maarten van Rossum kon de stad tot overgave dwingen. Voordat er versterkingen kwamen maakte hij zich

weer uit de voeten, met medeneming van de afgedwongen kostbaarheden.

Rond het einde van de Middeleeuwen was de bewapening, van zowel de belegeraars als van de belegerden, en hoewel de techniek vorderingen had gemaakt, voor een belangrijk deel nog steeds van een primitieve eenvoud. Men bediende zich van allerlei slag- en steekwapens en van pijl en boog. Vuurwapens waren in opkomst en de stedelingen pakten daarbij alles wat maar bruikbaar was om de tegenstander ietsel toe te brengen. Buiten werden er constructies ingezet om de poorten te rammeien.

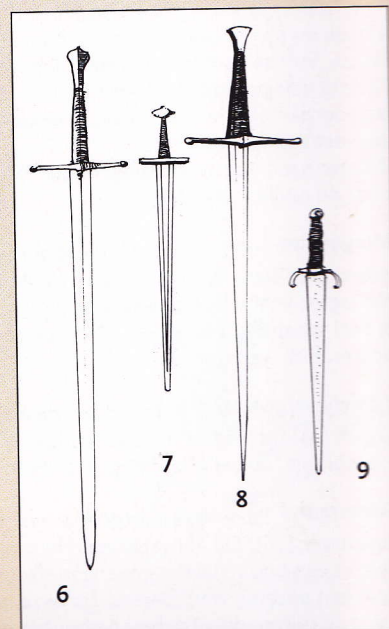
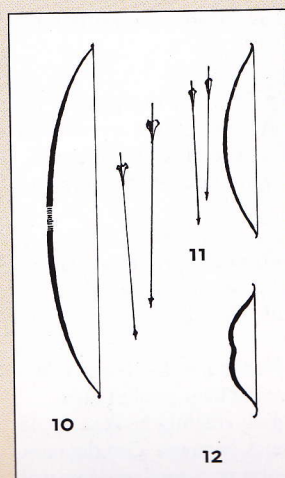
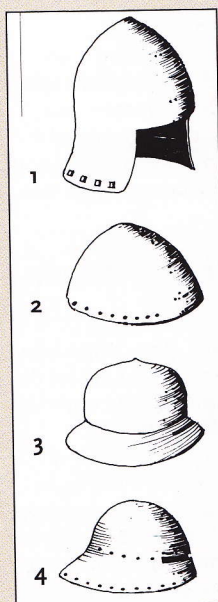
Hieronder volgt een globaal overzicht van de wapens die in die periode werden gehanteerd en in de strijd werden gebracht.

Helmen | Deze onderdelen van het krijgstenue waren bijzonder waardevol, konden zelfs als "hoofdzaken" worden aangemerkt. In de tijd dat de stad belegeraars voor de muren had, waren er verschillende typen helmen in gebruik. De bascinet (1) ontstond in de loop van de 14de eeuw, als verbetering van de bekkeneel (2), waarbij de eenvoudige ijzeren kap werd voorzien van een verlenging die niet allen het hoofd, maar ook de hals bescherming bood. De ketelhoed (3) uit dezelfde tijd, die het overigens in het krijgsbedrijf lang zou volhouden, heeft een rondgaande brede rand die in de loop van de tijd zo breed werd dat de voorzijde moest worden voorzien van een kikspleet. Een ander gebruikelijk type was de salade (4), die gedragen werd als een zuidwester. Deze helm bood een redelijke bescherming van de nek. Alle helmen werden voorzien van een voering van textiel en/of leer.

Maliënkolder | Deze kostbare krijgshemden (5) bestonden uit soms wel 40.000 aan elkaar gesmede ringetjes. Ook werd deze manier om het lichaam te beschermen wel aangewend om het hoofd en de hals een extra voorziening te geven.

Zwaarden en dolken | In de 15de eeuw waren er zwaarden van uiteenlopende grootte in gebruik. De allergrootste, die met twee handen dienden te worden gehanteerd, waren in gevechten van man tegen man niet voor de hand liggend. Men was aangewezen op zwaarden die desondanks een lengte hadden die meestal varieerde van 100 cm. tot 70 cm. (6,7 en 8) en om en nabij 1 kilogram wogen. Ook waren er dolken van uiteenlopende lengte in gebruik (9). Het vervaardigen van een zwaard heeft zich in de loop van de tijd ontwikkeld tot een hoogwaardig en gespecialiseerd vak. Door de toepassing van smalle stroken ijzer en staal en het zorgvuldig aan elkaar smeden ontstonden klingen die taai en veerkrachtig waren en in de strijd een stootje konden velen. Een pareerstang diende de hand enigszins te beschermen en een knop aan het gevest gaf tegenwicht aan de kling, wat de hanteerbaarheid ten goede kwam.

Pijl en boog | Ook dit wapen is lang in gebruik geweest. Men onderscheidt de handbogen (10,11 en 12) van de kruisboog (13). De grote handboog had een lengte die overeenkwam met die van de schutter zelf. Het spannen vereiste nogal wat kracht zodat alleen ervaren en regelmatig trainende schutters in staat waren het maximum aan doeltreffendheid te bereiken. In volle strijd slaagde hij er dan in per minuut wel 13 schoten af te geven. Vooral bij het tot stand brengen van een "pijlenregen" was dat noodzakelijk. De boog maakte men van taxushout en de pezen van hennep. Voor de pijlschachten gebruikte men meestal essenhout. Om paarden ernstig te verwonden werden deze pijlen voorzien van brede platte punten. Om de maliënkolders te kunnen doordringen

kregen andere pijlen naaldvormige spitsen. Tot op een afstand van ongeveer 100 m. was het mogelijk zuiver te schieten, althans voor bedreven schutters. Vanuit het oosten, de techniek was meegebracht van de kruistochten, was de reflexboog (12) in onze streken terecht gekomen, evenzeer een boog die veel werd toegepast.

Kruisboog of voetboog | Dit wapen was vooral op de korte afstand zeer effectief, hoewel zij ook op 100 m. voor de tegenstander een niet te onderschatten gevaar inhield. Het maximale bereik was 350 m. Men spreekt in vakkringen niet meer over pijlen voor de kruisboog (13), maar over bouten. Ook kruisbogen, de eerste mechanische handwapens, behoorden tot de kostbare zaken. Bij het vervaardigen leverden verschillende specialisten de onderdelen, zoals het mechaniek dat het spannen van de boog mogelijk moest maken. Alles bij elkaar moet het maken van een kruisboog zeker twee weken intensieve arbeid hebben betekend. Snel na elkaar schoten afgeven was niet mogelijk, met het spannen van de boog en het plaatsen van een bout was een halve minuut gemoeid!

Pavese | Dit standschild (14) behoorde ook tot de persoonlijke uitrusting. Het werd op de rug meegedragen, in het bijzonder door met kruisbogen bewapende voetsoldaten. De hoogte bedroeg 110 cm. en was van, in de regel, drie houten planken gemaakt. Een afwerking met gips en leer, dat beschilderd was, voltooide het beeld.

Stormwand | Deze verplaatsbare, soms verrijdbare en meer dan manshoge verschansing (15) werd gebruikt door belegeraars die dekking moesten zoeken tegen een regen van pijlen die vanaf de stadsmuren werd afgeschoten door de belegerden, die hun vijand een bestorming zagen uitvoeren.

Goedendag en hellebaard | Deze wapens worden gerekend tot de z.g. stokwapens. De goedendag (16), ongeveer 150 cm. hoog, is voorzien van een vlijmscherpe stalen punt. Het is bij uitstek een wapen voor voetsoldaten. De scherpe punt is geschikt om tussen de schilden van de harnassen door, en dwars door het vlechtwerk van een maliënkolder heen, een tegenstander kwetsuren te bezorgen. Hellebaarden (17 en 18) zijn iets meer dan manshoog. Zij bestaan uit een stok waarop een ijzeren bijl, en in de meeste gevallen een haak is aangebracht.

Pollax | Verwant aan de hellebaard is deze pollax (19) een deugdelijk wapen in de handen van een geoefend voetsoldaat.

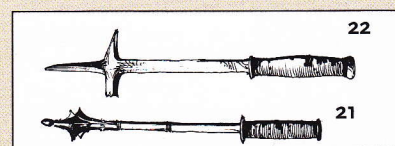
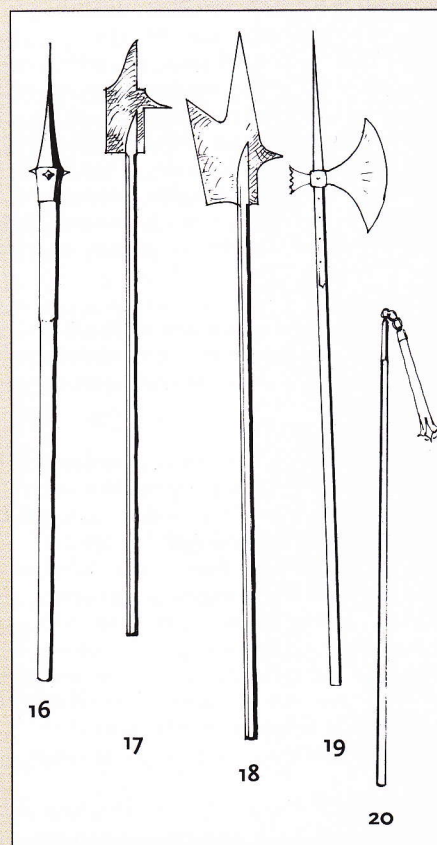
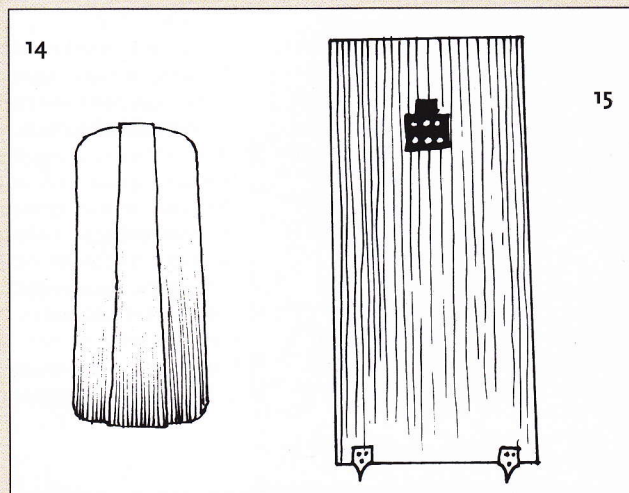
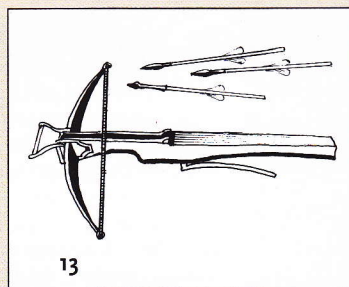
Krijgsvlegel | Hij doet enigszins aan een dorsvlegel denken, deze krijgsvlegel (20). Ook van dit stuk wapentuig is de werking duidelijk en spreekt het tot de verbeelding. Het aantal schakels van de korte ketting garandeert een optimaal gebruik. Stalen punten aan de uiteinden bevorderen de effectiviteit.

Strijdkolf en strijdhamer | Strijdkolven (21) en strijdhamers (22) behoren bij uitstek tot de bewapening van ruiters. Door hun beperkte afmetingen, ongeveer 60 cm, kon een soldaat te paard zich weren tegen voetvolk en andere ruiters. Tijdens belegeringen hadden ruiters niet direct een gevechtstaak. Hun aandeel lag voornamelijk in het doen van verkenningen en het begeleiden van de aanvoer van foerage. Belegeringen waren vooral een zaak voor het voetvolk, daarbij ondersteund door de artillerie van die dagen.

Morgenster | De morgenster kent enkele varianten. De vaste morgenster (23) is ontstaan uit de gewone houten knots en bestemd voor het bewapenen van het lagere voetvolk. Het was mogelijk om eenvoudige exemplaren zonder al te veel moeite zelf te maken. Dan konden in tijden van nood ook burgers en boeren zich weren.

Kettingmorgenster | Verwant aan de krijgsvlegel is de kettingmorgenster (24 en 25). Dit wapen was iets lastiger te hanteren bij de wat zwaardere exemplaren, ook al door het gewicht van rond de drie kilogram.

Stormram | Bekend van de goede verhalen uit de lessen geschiedenis is de stormram (26). Dit aanvalswapen bestaat uit een verrijdbaar houten huis waarin een boomstam is gehangen. Door langdurig en krachtig beuken op de gesloten poorten werd bereikt dat deze het uiteindelijk begaven. Om die reden werd de ruimte direct achter de houten poort wel volgestort met aarde en wat

verder daarvoor in aanmerking kwam. Deze belegeraars mochten evenwel enig weerwerk verwachten. Vanaf de muren en vanuit de mezekouwen, zie de Kamperbinnenpoort, werden de belagers bestookt met stenen, kokende modder en brandend materiaal. Daarom had de stormram een degelijk dak dat eventueel werd voorzien van natte huiden die zouden moeten voorkomen dat de constructie in de brand zou vliegen.

Lepelblijde of katapult | Blijden, men kende ook slingerblijden, werden niet ter plaatse gemaakt maar met de legertros meegenomen naar het te belegeren kasteel of de stad. Met de hier afgebeelde lepelblijde (27) konden zware veldkeien over de muur worden geworpen, ook wel rottende krengen die ziekte in de stad moesten veroorzaken. Wanneer het wapen krachtig genoeg was en een vlakke baan bereikt kon worden kon men er bressen mee in de muur schieten. Het bereik bedroeg enkele honderden meters. Het personeel dat de blijde moest bedienen bevond zich achter een beschermend schotwerk, zodat niet alleen het kostbare werktuig maar ook de mensen zelf minder gevaar liepen.

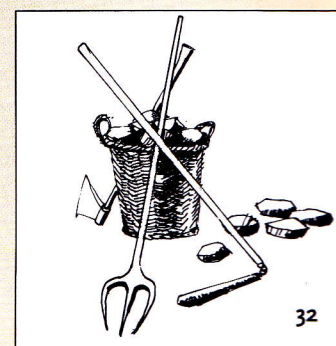
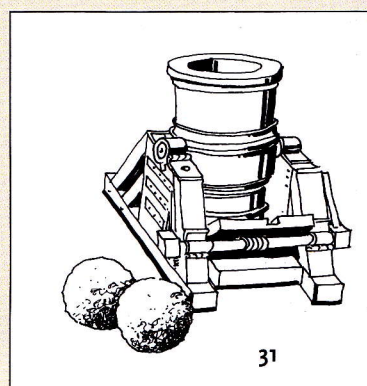
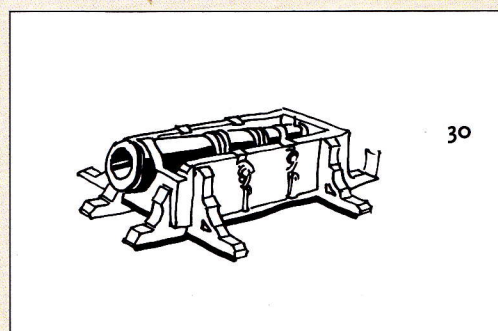
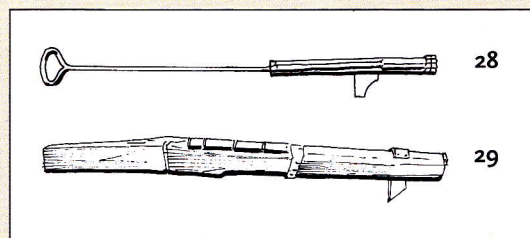
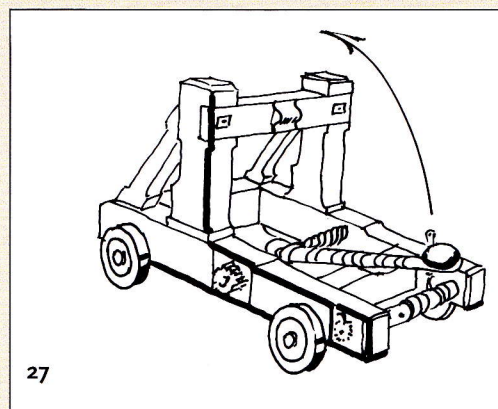
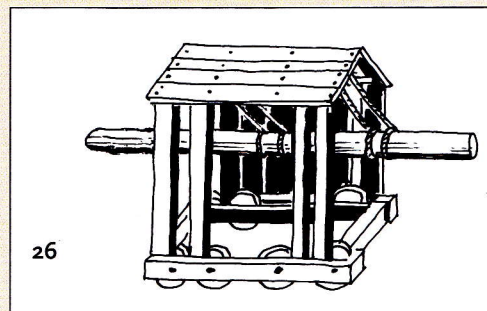
Haakbussen | Dat men met het bouwen van de Amersfoortse muren in de periode 1380-1460 rekening hield met het gebruik van het inmiddels in zwang geraakte buskruit kan worden opgemaakt uit de oplegbalkjes in de schietgaten van het gedeeltelijk gereconstrueerde muurgedeelte Achter de Kamp. Haakbussen (28 en 29) behoorden tot de eerste vuurwapens van hun tijd. Zij bestonden uit een gesmede loop met een uiteinde. Het waren zogenoemde voorladers met aan de achterzijde van de loop een zundgat waar doorheen met een smeulende lont of een gloeiende staaf ijzer het kruit tot ontbranding werd gebracht. Aan het wapen was aan de onderzijde een reculhaak aangebracht. Deze werd om een balkje gehaakt zodat bij het afgaan van het schot de terugslag werd opgevangen. Haakbussen hadden een gewicht van ongeveer tien kilogram en waren daardoor niet zo geschikt om daarmee in het veld te opereren. Tot een afstand van 100 m. kon min of meer gericht vuur worden afgegeven.

Bombarde | Een zwaardere vuurmond was de bombarde (30), ook wel "pothond" genoemd. Daarmee konden stenen kogels worden afgevuurd. Vanwege de terugslag bij het afgaan van het schot werd de constructie, door middel van een aantal in de grond gedreven palen, stevig verankerd. Het bereik was ongeveer 50 m. Het is niet bekend of dit wapen ooit voor de poorten van Amersfoort in de strijd is gebracht.

Mortier | In tegenstelling tot de bombarde, die werd ingezet wanneer men de voorkeur gaf aan een vlakke baan van het projectiel, is de mortier (31) ontwikkeld om stenen kogels met een grote boog in de stad te werpen. Vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw kregen deze vuurmonden een plaats op het krijgsterrein. Ook van de mortier is niet bekend of hij ooit een Amersfoortse "carrière" heeft gehad.

Wapentuig voor de weerbare mannen en vrouwen | Het is niet aan te nemen dat een middeleeuwse stad van een niet te grote omvang, zoals het Amersfoort van die tijd met zijn drieduizend inwoners, beschikte over een geweldig militair apparaat. Evenmin zal men hebben kunnen putten uit een wapenarsenaal annex kruitopslagplaats van grote omvang. Meer moet worden gedacht aan voor de hand liggend wapentuig in de handen van een aantal daartoe aangewezen kerels. Helmen, zwaarden en dolken, hellebaarden, bogen, misschien enkele kruisbogen en natuurlijk de haakbussen, te oordelen naar de teruggevonden oplegbalkjes. Daarmee zal men het hebben moeten doen. Als het echt ging spannen kwam natuurlijk de hele bevolking in het geweer. Dan hanteerden de stadsboeren hun dorsvlegels, rieken en sikkels, dan bracht een ieder die handen aan zijn lijf had stenen naar de muur om daarmee de vijand te bekogelen. Timmermansbijlen konden in de strijd geduchte wapens worden (32).

Afbeeldingen van andere steden die een beleg moesten doorstaan tonen het oorlogsbedrijf in hun volle omvang, met verrijdbare gevechtstorens, stormladders, schanskorven, aangeplempte grachten, in brand geschoten stadsdelen, pijlenregens en massa's omgekomen strijders. De media van onze tijd laten laten evenzeer de meest gruwelijke beelden zien. Toch zouden wij opkijken van de verbetering waarmee de mensen van hun tijd opkwamen voor de stad en hun eigendommen. Althans, wanneer we in staat zouden zijn dat beeld terug te roepen.

Geraadpleegd werden het Fibulaboekje Middeleeuws Wapentuig van R.B.F. van der Sloot en de Encyclopedie van Wapens, uitgegeven in 1981 door de Uitgeverij Helmond. Gewaardeerde hulp werd ondervonden van de heer J.P. Puype, voorheen conservator bij het Legermuseum in Delft.